

УДК 338.45:664.7

Бокій О. В.

Інститут продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України

РИНОК БОРОШНА В УКРАЇНІ

Проаналізовано тенденції ринку борошна, розглянуто ціни на пшеницю, борошно та хліб в Україні. Досліджено питання державного регулювання ринку. Виявлено основні проблеми ринку борошна, а також можливості підвищення експортного потенціалу.

Ключові слова: ринок борошна, ціни, державне регулювання, експортний потенціал.

Вступ. Актуальність досліджень визначається тим, що ринок борошна є одним із стратегічних ринків України і країн всього світу, сировиною для основного продукту харчування – хліба. У продовольчому кошику українця витрати на хліб і хлібопродукти у 2012 році становили 15% від загальних витрат на продукти харчування. Однак на сьогодні борошномельна галузь характеризується незадовільним станом матеріально-технічної бази, невисокою завантаженістю виробничих потужностей, низьким рівнем експорту продукції.

Постановка проблеми. Враховуючи великий потенціал виробництва та експорту основної сировини для виробництва борошна – пшениці і як результат недоотримання Україною значної частини додаткової вартості, проблема дослідження ринку борошна в Україні є актуальною і пов'язана з Державною програмою активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема ринку продовольства завжди була у полі зору учених. Зокрема, ринок борошна досліджували у своїх роботах Л. Мелько, О. Нікішина [8], Є. Шаповал [3], О. Шпичак [5] та інші. В своїх дослідженнях учені відмічають недостатній рівень його розвитку, залежність від системи державного регулювання. Водночас питання стану і тенденцій ринку борошна в ланцюгу «зерно-борошно-хліб» и виявлення

можливостей підвищення його експортного потенціалу потребують подальшого вивчення.

Мета статті – на основі аналізу тенденцій ринку борошна виявити резерви збільшення його експортного потенціалу.

Викладення основного матеріалу. Ринок продовольства є однією із ключових складових ринкової економіки України і всього світу. Сутність ринкової діяльності визначається взаємодією його основних складових – пропозиції, попиту та ціни.

Пропозиція на ринку борошна в Україні визначається в основному потребами внутрішнього споживання. У 1990 р. Україна виробляла 7,6 млн. т на рік, що пояснювалося великими обсягами виробництва хліба. Виробництво борошна з 1990 р. по 2000 р. скоротилося у 2,5 рази і досягло обсягів 3,1 млн. т. У 2001-2012 рр. виробництво коливалося (за офіційною статистикою) в межах 2,5-3 млн.т.[2].

Цього виробництва достатньо для потреб хлібопекарської, макаронної та кондитерської галузей, найвищі обсяги виробництва в періоді, що розглядається, були в кризовому 2008 році – 3,0 млн. т. У 2012 році виробництво борошна становило 85,7% обсягів 2008 року (табл. 1).

У структурі виробництва борошна найбільшу частку займає борошно пшеничне чи житньо-пшеничне (табл. 2) [2].

Таблиця 1

Виробництво борошна і пшениці в Україні

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2012 до 2008,%
Виробництво борошна, тис. т	3029,9	2733,7	2632,1	2587,3	2597,1	85,7
% до попереднього року	102,9	90,2	96,3	98,3	100,3	
В тому числі:						
борошно пшеничне чи житньо-пшеничне, тис. т	2821,5	2536,7	2422,5	2388,6	2416,0	85,6
борошно житнє, тис. т	188,8	180,7	186,0	179,6	179,5	95,1
борошно інше, тис. т	19,7	16,6	23,5	19,8	1,5	7,6
Виробництво борошна на 1 особу, кг	65,5	59,3	57,4	56,6	56,9	86,9
% до попереднього року		90,5	96,8	98,6	100,5	
Виробництво пшениці, тис. т	25885,4	20866,4	16851,3	22323,6	15762,6	60,9
% до попереднього року	185,7	80,6	80,8	132,5	70,6	85,7
Виробництво пшениці на 1 особу, кг	559,4	453,0	367,3	488,1	345,6	61,8
% до попереднього року		81,0	81,1	132,9	70,8	

Таблиця 2

Структура виробництва борошна в Україні, %

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Борошно пшеничне чи житньо-пшеничне	93,1	92,8	92,0	92,3	93,0
Борошно житнє	6,2	6,6	7,1	6,9	6,9
Борошно інше	0,7	0,6	0,9	0,8	0,1
Всього борошно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

На українському ринку переробкою зерна у 2012 році займалося 1091 підприємство, в тому числі 376 – великі і середні (табл. 3). Потужності розташовані в усіх регіонах України. Загальна кількість підприємств за останні 3 роки скоротилася майже на 23%, що пов'язано з тим, що більшість виробництв не витримують конкуренції.

Причиною цьому стала низька технічна озброєність виробництв, неповне завантаження потужностей, а також укрупнення і поглинання

підприємств великими холдингами із замкненою системою виробництва. Незважаючи на велику кількість виробників, 70% ринку контролюється 60-70 великими виробниками, які мають окремі виробничі підрозділи. Всі регіональні ринки борошна поділені між ключовими вертикально інтегрованими холдингами. Процес поглинання дрібних «гравців» на ринку триває.

Таблиця 3
Динаміка кількості борошномельних підприємств в Україні

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 до 2010, %
Всього, в т. ч.:	1414	1309	1091	77,2
великі і середні	439	429	376	85,6
малі	975	880	715	73,3

Найбільші обсяги борошна в 2012 році вироблялися в Харківській (11,3% загального обсягу виробництва), Донецькій (10,3%), Вінницькій (7,3%), Луганській (6,9%) і Черкаській областях (5,8%). Загалом означені 5 областей охоплюють 41,6% ринку борошна. Водночас, найбільші обсяги зерна в Україні зберігаються в Одеській (14,9%), Харківській (9,6%), Миколаївській (10,1%), Запорізькій (9,1%) і Дніпропетровській (9,1%) областях, тобто в основному в регіонах морських і річкових портів [2, 3]. Основні фактори, які впливають на територіальне розміщення переробних підприємств – споживачі і сировинні ресурси. Рентабельність операційної діяльності підприємств борошномельно-круп'яної галузі в 2012 р. досягла 2,8%, питома вага збиткових підприємств становила 36,5%, що говорить про необхідність модернізації галузі. У той же час в останні роки великі підприємства активно інвестують кошти у створення сучасних високотехнологічних комплексів, зростає обсяг капітальних інвестицій в основні засоби підприємств борошномельно-круп'яної

галузі. Обсяг інвестицій в 2012 році збільшився проти 2011 року на 11%.

Попит на борошно в основному визначається промисловою потребою хлібопекарської та кондитерської галузей (табл. 4), яка становить орієнтовно 1,8 млн. т. на рік і складає 70% загального офіційного виробництва борошна.

Крім того, простежується тенденція збільшення споживання борошна населенням для домашнього випікання (обсяги закупівлі борошна в роздрібній торгівлі в 2012 році становили 162,2 тис. т, або 6,5% загального виробництва). Також збільшується споживання борошна підприємствами мережевої роздрібно торгівлі, що мають власні кулінарні цехи, фастфудами та ін.

В цілому, споживання продукції переробки зернових (хліба і хлібних продуктів в перерахунку на борошно; борошна, круп, бобових) на одну особу за рік перевищує рекомендовану норму споживання (101 кг) [4], але має тенденцію до зниження (табл. 5). Мінімальна норма споживання зерна та хліба у перерахунку на борошно в середньому на одну особу у коригуванні потреби з постійною структурою населення становить відповідно 125,3 кг та 93,8 кг [5].

Крім того, значні обсяги зерна та потенціал інфраструктури дозволяють значно збільшувати обсяги експорту борошна.

Дослідження динаміки розвитку ринку борошна показали, що борошномельна галузь до 2007 р. не була експортоорієнтованою. Різке збільшення обсягів експорту борошна в 2008 році порівняно з 2007 роком (табл. 6) було пов'язане, по-перше, з неврожаєм пшениці в ряді країн і квотуванням вивезення зернових з України, по-друге, – з великою різницею в ціні борошна на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Крупними споживачами українського борошна у 2012 році стали Молдова (32,7%), Індонезія (24,9%) та Азербайджан (11,7%). І хоча в кількісному вираженні обсяги експорту борошна були

Промисловий попит на борошно

Таблиця 4

тис. т

Продукція	Коефіцієнт перерахунку на борошно*	Виробництво продукції	Потреба в борошні для виробництва продукції		
		2012	2013 (прогноз)	2012	2013 (прогноз)
Вироби хлібобулочні	0,736	1679,3	1628,9	1236,0	1198,9
Сухарі, грінки та вироби аналогічні	0,85	52,8	53,3	44,88	45,31
Торти, вироби кондитерські борошняні та вироби з борошна інші	0,65	390,6	715,5	428,3	465
Вироби макаронні	1,031	105,8	102,6	109,1	105,8
Всього		2228,5	2500,3	1818,28	1815,01

* визначено на підставі [6] та даних експертів

Динаміка споживання хлібних продуктів в Україні

Таблиця 5

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Фонд споживання зернових, тис.т	7021	6860	6808	6730	6653
Споживання зернових на 1 особу, кг на рік	151,7	148,9	148,4	147,2	145,9
Фонд споживання хлібних продуктів, тис. т	5340,1	5145,1	5105,9	5046,8	4989,9
Споживання хлібних продуктів на 1 особу, кг на рік		96,8	99,6	99,2	95,7
% до попереднього року	102,7	100,9	100,9	100,9	102,7
Індикатор достатності споживання хлібних продуктів*	1,14	1,10	1,10	1,09	1,08

*по відношенню до раціональної норми 101 кг на рік на 1 особу [4]

Таблиця 6

Експорт та імпорт борошна в Україні

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Експорт, тис. т	90,2	264,5	173,8	91,3	124,2	161,6
Імпорт, тис. т	36,8	12,4	2,8	6,7	7,4	11,9
Частка експорту в загальному виробництві, %	3,1	8,7	6,4	3,5	4,8	6,2

Таблиця 7

Структура використання зернових і зернобобових культур

	2008	2009	2010	2011	2012
Вироблено зернових, тис. т	53290	46028	39271	56747	46216
в тому числі використано, %:					
для споживання	16,1	13,1	16,4	15,2	11,8
експорт	38,3	50,1	34,3	33,5	49,2
на корм	31,2	26,8	35,6	36,9	28,6
на посів	8,0	6,8	7,8	7,3	5,2
на нехарчові цілі	3,7	1,8	4,0	3,6	2,6
втрати	2,7	1,4	1,9	3,5	2,6

далекі від світових лідерів (рівень експорту 2008 року надалі жодного разу не був досягнутий), але нижче 90 тис. т на рік Україна вже не експортувала [2, 7].

У 2012 році на зовнішні ринки було поставлено 161,6 тис. т, а вже в січні-серпні 2013 р. експорт становив 130,7 тис. т і перевищив показник минулого року в 1,6 разів. Очікується, що в поточному році експорт борошна досягне до 180-200 тис. т. Умовами збільшення експорту стала нестача борошна на ринках країн-експортерів. Цьому сприяли також менші обсяги експорту пшениці в даний період, що стимулювало покупців до закупівлі готової продукції [8]. Однак експорт борошна стримує недостатній розвиток логістичної інфраструктури, зокрема, рухомого складу для її транспортування.

Борошномельна галузь визначається високою матеріаломісткістю – питома вага сировини у структурі витрат на її виробництво становить від 75% до 95%, тому визначальним фактором її виробництва є ситуація на ринку зернових, зокрема пшениці. Україна забезпечена зерновими у повній мірі. Рівень забезпеченості зерном основних видів продовольства у 2012 році найвищий серед інших продуктів споживання – 161% [9, с. 39] Структуру використання зернових і зернобобових культур представлено в табл. 7.

Динаміку використання основної сировини – пшениці на виробництво борошна пшеничного (виходячи із коефіцієнту перерахунку пшениці на борошно (1,33) згідно з Методичними рекомендаціями складання прогнозних балансів попиту і пропозиції [6]) наведено в табл. 8.

Таблиця 8

Динаміка використання пшениці на виробництво борошна пшеничного

	2008	2009	2010	2011	2012
Використано пшениці на борошно, тис. т.	3752,6	3373,8	3221,9	3176,8	3213,2
% від загального обсягу виробництва пшениці	14,5	16,2	19,1	14,2	20,4

Борошно, на відміну від хліба і хлібобулочних виробів, вигідно відрізняється тим, що має можливість переміщення продукції на віддалені відстані, при правильному зберіганні не втрачає своїх споживчих властивостей. Для забезпечення його якості необхідно створити умови для ефективного вирощування і зберігання зерна в належних умовах В Україні діють 740 сертифікованих елеваторів, які дозволяють зберігати одночасно 31 млн т. зерна, проте майже в усіх областях відчувається дефіцит складів, де можна зберігати зерно більше чотирьох-п'яти місяців [3]. Недостатність об'єктів інфраструктури призводить до подорожчання продукції, втрати її якості.

Розглядати ринок борошна необхідно як складову ланцюжку «виробництво-переробка-реалізація» на етапах виробництва «зерно-борошно-хліб». Аналіз даного ланцюжку показує, що впродовж 2010-2012 рр. ціни на пшеницю 3 класу і на борошно пшеничне 1 сорту коливалися залежно від кон'юнктури ринку, станом на грудень 2012 р. порівняно до січня 2010 р. ціни на пшеницю 3 класу зросли на 73%, на борошно пшеничне 1 сорту зросли на 61% [6], на хліб пшеничний з борошна першого гатунку – на 31% [2], табл. 9.

Найменшими темпами зростають ціни на хліб, що пов'язано з жорстким контролем за цінами на масові сорти хліба з боку держави.

Ціни на борошно регулюються місцевими органами виконавчої влади шляхом встановлення граничного рівня рентабельності та торговельної надбавки [10]. Крім того, Міністерство аграрної політики та продовольства встановлює максимальні і мінімальні інтервенційні ціни на борошно і пшеницю.

У цілому ціни на борошно залежать від сезонності, обсягів продукції, які присутні на ринку, кон'юнктури ринку зернових на зовнішньому і внутрішньому ринку, діяльності державних агентів – Аграрного фонду і Державного резерву.

Порівнюючи купівельну спроможність населення та рівень середньої заробітної плати (на місяць) в Україні та в інших країнах світу, можна відмітити, що найбільшу кількість борошна пшеничного можуть придбати мешканці розвинених країн – Німеччини та Австрії, найменшу – мешканці Молдови та Литви, табл. 10 [5].

Таблиця 9

Ціни на пшеницю, борошно і хліб, грн./т*

Продукція	01.2010	06.2010	01.2011	06.2011	01.2012	06.2012	12.2012	12.2012 до 01. 2010	12.2012 до 01.2012
Пшениця 3 класу (ЕХW)	1230	1225	1710	2100	1750	1700	2130	173,2	121,7
% до попереднього періоду		99,6	139,6	122,8	83,3	97,1	125,3		
Борошно пшеничне 1 сорту (ЕХW)	1760	1855	2350	2550	2540	2600	2870	163,1	113,0
Продукція	01.2010	06.2010	01.2011	06.2011	01.2012	06.2012	12.2012	12.2012 до 01. 2010	12.2012 до 01.2012
% до попереднього періоду		105,4	126,7	108,5	99,6	102,4	110,4		
Хліб пшеничний з борошна 1 сорту, грн./кг	4050	4190	4520	4860	5220	5210	5300	130,9	101,5
% до попереднього періоду		103,5	107,9	107,5	107,4	99,8	101,7		

* за даними Держстату [2] та АПК-інформ [7]

Таблиця 10

Порівняння рівня місячної заробітної плати та купівельної спроможності населення окремих країн світу (станом на 11.11.2013 р.)

Країна	Рівень середньої заробітної плати		Хліб пшеничний	Борошно пшеничне
	дол. США за місяць	% до України		
			Кількість продукції, яку можна придбати на заробітну плату в Україні, кг	
Україна	408,00	100	680,0	784,6
			Кількість продукції, яку можна придбати на заробітну плату в окремих країнах світу, у % до України	
Азербайджан	525,36	128,8	61,8	131,3
Білорусь	598,40	146,7	102,3	84,7
Казахстан	691,00	169,4	132,0	139,8
Молдова	295,20	72,4	74,8	41,8
Російська Федерація	898,73	220,3	120,1	139,7
Австрія	3490,00	855,4	162,9	373,8
Литва	677,00	165,9	42,0	79,2
Німеччина	3402,04	833,8	156,8	722,6
Словаччина	1070,00	262,3	81,5	186,8
Франція	2682,00	657,4	83,9	204,7
Чехія	1262,00	309,3	165,7	303,5
США	4400,00	1078,4	78,9	286,1

Основними проблемами, що стримують розвиток ринку борошна та експорту продукції, є низький рівень матеріально-технічної бази, незавантаженисть виробничих потужностей (40-50% на сьогодні). Скорочуються обсяги споживання основної продукції (хліба) на внутрішньому ринку (в середньому на 3-5% на рік), зростає конкуренція на зовнішніх ринках (з боку Росії, Туреччини та Казахстану, який поставив у 2012 році на зовнішні ринки понад 3 млн т продукції, що становить 20-25% світового експорту). Недостатньо розвинена державна підтримка виробників, відсутня програма просування продукції на зовнішній ринок. Рівень розвитку інфраструктури вимагає вдосконалення, зокрема, відсутні транспортні засоби для перевезення продукції – контейнерів, автопоїздів, спеціалізованих вагонів і т. ін., відсутні сучасні складські приміщення для зберігання зерна та готової продукції.

Висновки. Україна має великий сировинний потенціал для забезпечення потреб внутрішнього ринку у борошні та збільшення його експор-

ту. Водночас необхідно вдосконалювати взаємодію складових ланцюгу «зерно-борошно-хліб». Шляхи вирішення проблем збитковості підприємств борошномельної галузі та збільшення експорту продукції з доданою вартістю – оновлення матеріально-технічної бази, випереджаюче зростання інвестицій в інфраструктуру і логістику, продуманий і цілеспрямований пошук зарубіжних партнерів на довготривалій основі. Ефективним важелем впливу є державна підтримка у вигляді дотацій виробникам борошна і цільових програм. Сприяє збільшенню попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках впровадження інноваційних розробок продукту, зокрема збагаченого борошна, розробка маркетингової стратегії проникнення на зарубіжні ринки, участь у гуманітарних програмах ООН (зокрема, для освоєння прогресивного розвивається ринку Африки).

Перспективою подальших досліджень є аналіз цін на борошно у ланцюгу «виробництво–переробка–реалізація».

Список літератури:

1. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2013 № 187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246247059.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Шаповал Е. Гуманитарная помощь / Е. Шаповал // Бизнес. – 2013. – № 24-25. – С. 50-53.
4. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова КМУ від 14.04.2000 № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
5. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства : монографія [Шпичак О. М., Лупенко Ю. О., Жук В.М. та ін.] ; за ред. акад. НААН О. М. Шпичака. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 180 с.
6. Методичні рекомендації складання прогнозних балансів попиту і пропозиції продовольчих ресурсів: наказ Міністерства економіки України від 18.12.2009 р. № 1426 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=148347.
7. Офіційний сайт АПК-інформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com>.
8. Нікішина О.В. Стратегічний вектор розвитку українського ринку борошномельної продукції / О.В. Нікішина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ei/2012_49/Nikish.pdf.
9. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України: Держ. ком. статистики України; ред. Н. Власенко. – К. : 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1996 р. № 1548 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Бокий Е. В.

Институт продовольственных ресурсов Национальной академии аграрных наук Украины

РЫНОК МУКИ В УКРАИНЕ

Резюме

Проанализированы тенденции рынка муки, рассмотрены цены на пшеницу, муку и хлеб в Украине. Исследованы вопросы государственного регулирования рынка. Выявлены основные проблемы рынка муки, а также возможности повышения экспортного потенциала.

Ключевые слова: рынок муки, цены, государственное регулирование, экспортный потенциал.

Bokiy O. V.

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine's Institute of Food Resources

MARKET OF FLOUR IN UKRAINE

Summary

Trends were analyzed of flour market in Ukraine. Subject to consideration were prices for wheat, flour, and bread. Issues were explored of state market regulation. Principal problems of flour market were brought to light, as well as the opportunities for the increase of export potential.

Key words: flour market, pricing, state regulation, export potential.